

Status učiteľa, jeho rolové pole a vplyv interakcie medzi vedomím a nevedomím na jeho podobu

(Juraj Hatrík, 4. prednáška z Pedagogiky)

Naznačili sme už polyfonický charakter ľudskej osobnosti, plnej neznámych síl a rôznych komplexov – od marginálnych, často sa prejavujúcich len v niektorých súvislostiach, až po významnú psychickú dominantu, ktorou je metaforický a personifikovaný komplex **Tieňa**. Učiteľská osobnosť by mala byť s týmto problémom dôverne zoznámená, pretože nerozpoznaná a nerefektovaná energia **Tieňa** by mohla vážne poškodiť jeho prácu...

Každý má svoj Tieň a čím menej je zapojený do vedomého života jedinca, tým je černejší a hustejší... hovorí Jung. Aj **Sigmund Freud** (významný rakúsky neurológ, psychiater a psychológ, 1856 – 1939), ktorý neznáme sily v hĺbinách ľudskej duše nazval *Id (Ono)*, varoval pred ich vplyvom na civilizované chovanie človeka a aj na jeho konvenčné, do istej miery oficializované chovanie v ľudskej spoločnosti.

Pretože sú tieto sily súčasťou našej osobnosti, dvojnásobne platí, že **vzťah k ostatným ľuďom, ktorý má u pedagóga koncepčný, bytostný význam, závisí v rozhodujúcej miere od toho, aký vzťah si vytvorí sám k sebe, ako tieto sily v sebe rozpozná a využije v kontaktoch s inými...**

K. Starý pripomína, že *v dôsledku matúceho a kompenzujúceho pôsobenia nevedomia na vedomé postoje ľudí sa ... najhorlivejšími hlásateľmi mieru vo všetkých dobách stávali práve tí, ktorí ho sami najviac postrádali vo svojej duši...* Podobne to hrozí u učiteľského povolania a poslania – už sme s Jungom konštatovali, že vychovávateľ (učiteľ) detí sám často trpí deficitom „vychovanosti“ a iba sa tvári ako kompetentná osobnosť, pretože je k tomu donútený svojím *statusom*.

Ruka v ruke s týmto problémom kráča problém, ktorý nazýva Starý „reálnym zdaním“ – človek pod vplyvom „mentálnych okuliarov“, ktoré si takto nasadil, vidí svet buď taký, aký by si vidieť prial, alebo úplne iný, aký by rád videl; v oboch prípadoch je v zajatí autoilúzie. Vzniká „neskutočná skutočnosť“ (Starý) – skutočnosť preto, lebo aj bludné pocity a ilúzie – ako už vieme – sú reálnou súčasťou našej duše. Svet každého človeka, a teda aj svet učiteľa, sa rozprestiera medzi „reálnym zdaním“ a „neskutočnou skutočnosťou“; sú to dve strany jednej mince...

Naznačujem tento problém práve v súvislosti s nasledujúcimi úvahami o **rolovom poli učiteľa** (tak ho nazýva Vladimír Levi). *V psychológii nevedomia platí zásada, že každá relatívne samostatná časť duše má charakter čiastkovej osobnosti a okamžite sa perzonifikuje – akonáhle sa jej na to naskytne vhodná príležitosť – v podobe vonkajšieho objektu...* hovorí Jung. Aj **roly**, do ktorých sa vhráva učiteľ, aby naplnil svoje zámery, sú do istej miery perzonifikáciou síl, ktoré skrýva vo svojom vnútri...

V zásade možno vytváranie a používanie *rolí* chápať ako pozitívny proces – učiteľ sa tak vyrovnáva so svojím vnútrom, včleňuje nebezpečné nevedomé vnútorné sily do vedomia, kde ich môže regulovať, analyzovať... *Levi* nazýva roly, ich tréning, *rolovou gymnastikou* (rolovým autotréninom – RAT). Prínos roly je v znásobovaní a prehľbovaní kontaktu s druhými ľuďmi. **Rola je naše JA pre druhého...** Núti nás prekonávať vlastný egocentrizmus; sme nútení si predstavovať, ako sa iní cítia „vo svojej koži“... Už sme spomenuli, že nespracované prenikanie síl nevedomia vedie k vytvoreniu **persony – našej vlastnej, no nespoznanej tváre** (Jung). Chápme preto výzvu Leviho k rolovému autotréningu práve ako nacvičovanie a zvládanie tohto neľahkého procesu – tragédiou učiteľa je, ak jeho osobní démoni, jeho Tieň a ďalšie komplexy ovládajú jeho správanie a on o tom nevie...

Povedzme si radšej, než zdanlivo dobre znejúce: *Si moje druhé Ja – Si moje prvé Ty...*

Rola si privlastňuje človeka, hovorí Levi. Varuje tak aj pred prílišným precenením, infláciou rolového pôsobenia, kedy sa človek príliš zaoberá svojou rolou, príliš sa do nej vžije a nevie sa vrátiť k prirodzenému bytostnému stavu. *Byť niekým DRUHÝM neznamena len rôznosť rolí..., ale hlavne bohatstvo životných významov, náznakov, odtieňov, emocionálnych prízvukov. Ľudia sa od seba líšia práve v tejto jemnej drobnokresbe – tá dáva sociálnym interakciám pestrosť, zaujímavosť, nekonečnú rozmanitosť* – (J. Hatrík: Drahokam hudby)

Hrať rolu podľa Leviho znamená *myslieť ako myslí ten či ten...* A neslobodno v tom podliehať *autohypnóze*, ale ani *hypnóze okolia*. *Hypnotizérov máme okolo seba strašne veľa*, vtipne rozvádza myšlienku Levi, *manželku, svokru, nadriadených, priateľov, televízor...* Tí všetci nám čosi sugerujú, chcú nás zmanipulovať do podoby, ktorú si oni želajú...

Hypnotický stav rolovej situácie nastáva vlastne vtedy, ak zabudneme na to, odkiaľ a kvôli čomu sme sa na cestu napodobňovania vybrali... Všeobecne sa dá povedať, že stav rolovej strnulosti hrozí vtedy, keď prevládne **implicitná pamäť**, teda tá hlbinná, nevedomá, archaická, archeopsychická nad **pamäťou explicitnou**, teda nad tým, čo sme získali učením, pozorovaním, analýzou skúsenosti a čo tvorí neopsychickú vrstvu (pozri v predchádzajúcich textoch: *E. Berne*). Lebo v podstate je rola vždy výsledkom napodobňovania v kombinácii s uskutočňovaním archeopsychickej sugescie, „našepkávania z hĺbín“... Ide o pomer, vyváženosť tohto vzťahu, jeho vybalansovanie...

Často pri tejto téme spomínam poviedku *André Mauroisa*, francúzskeho spisovateľa z polovice 20. stor., v ktorej líči príbeh mladého maliara a jeho priateľa, výtvarného teoretika. Keďže maľby umelca nie sú úspešné, lebo nejdú s módou, vymyslia priatelia akúsi pascu na snobskú verejnosť; maliar namaľuje kolekciu obrazov podľa vládnucej módy, ba ju ešte aj preženie a skarikuje – po predpokladanom úspechu má potom na otázky publika odpovedať iba dlhým pohľadom a hlbokomyseľne položenou otázkou: *Dívali ste sa už niekedy na rieku?* Tak sa aj stane; dostaví sa veľký úspech a maliar mátie snobov rôzneho razenia a typu – obdivovateľky ženského pohlavia, kritikov, zberateľov umenia, žurnalistov... Jeho tajomná otázka: *Dívali ste sa už niekedy na rieku?* každého zneistí, donúti k rozpačitému súhlasu a prejavom zdanlivého pochopenia: *Ach, áno, naozaj, skutočne, veru tak, ako sme mohli byť tak hlúpi!, áno, už chápeme!, ap.* Úspech tým len rastie... Po čase chce kunsthistorik priateľovi naznačiť, že by bolo načas odhaliť podvod a chyták, vysmiať sa hlupákovi a snobom. Stretne sa však s mlčaním, rozpakmi... Keď sa pýta, v čom je teda problém, dostane sa mu odpovedi, že to nejde, že veci sa majú inak... Keď nalieha, naraz sám začuje onú otázku: *Díval si sa už niekedy na rieku?*

Maurois vtipne triafa do čierneho... Maliar sa sám chytil do pasce „reálneho zdania“ a vplyvom „mentálnych okuliarov“, ktoré si nasadil, stratil schopnosť vidieť sám seba a svoju situáciu...

Aké je teda **rolové pole učiteľa?**

Levi predkladá akéhosi „pavúka“, ktorého nožičky sa rozbiehajú do priestoru – podľa toho, ako sa stupňuje tlak nevedomého a vyostruje rolovú tendenciu... Vzniká akási mandala, ktorej stredom je UČITEĽ (U):

U: kamarát – priateľ – obľúbenec – idol

Táto postupnosť je častá a spravidla vzniká spontánne, na základe skutočných vkladov oboch strán do vzťahu; nemožno sa vyhnúť stupňovaniu roly k „idolu“ – je však pedagogicky plodnejšie zostať v prvých dvoch „kruhoch“ – prehĺbiť pedagogickú komunikáciu kamarátstvom a priateľstvom. *Obľúbenec* a *idol* znamenajú narcistický odklon od reality a môžu sa ľahko zvrhnúť vo svoj opak...

Tým skôr musíme byť v tomto zmysle obozretní, keď vieme, že deti, no najmä mladí, dospievajúci ľudia majú k tejto hypertrofii vzťahu voči pedagógovi sklon... V umeleckej pedagogike je tento sklon zosilnený aj samotnou povahou komunikovaného predmetu – umením, hudbou, jej silným emocionálnym nábojom a schopnosťou „očariť“, „okúzliť“...

U: utešiteľ – psychiater – lekár

Veľmi je obtiažne neskĺznuť v tejto postupnosti ku krajnostiam; už samotná povaha umenia a zväšť hudby akoby ju predurčovala na terapeutickú „premedikáciu“... Spomeňme si však na *V. E. Frankla* a jeho *Lekársku starostlivosť o dušu*... Liečebné efekty kontaktu s umením nemožno predvídať ani plánovať, ale keď prídu, znamenajú prínos navyše... Aj v pedagogickej práci...

U: pozorovateľ – bádateľ – vedec

Pozorovanie patrí k najplodnejším rozpoloženiam mysle v pedagogickom procese; vyžaduje účasť, ale aj odstup, sebakontrolu, overovanie... Osobne som však na poli pedagogiky často videl *bádateľské* a *vedecké* aktivity, ktoré sa mi videli neplodné, suchopárne, zbytočné – pretože formalistické... V pedagogike významne platí, že korektívom teoretických myšlienok – didaktík, metodík, výskumov, ap. – je zakotvenie do praxe. Schopnosť pedagogicky pôsobiť sa „vedeckým“ prístupom často stráca. A pedagogická veda je neraz odtrhnutá od života a bezradná voči nemu... V

princípe ju, samozrejme, nezavrhum, ba vysoko rešpektujem... Pedagogické inovácie a inšpirácie však zväčša prichádzajú na krídlach praktického pedagogického pôsobenia, aktívnej tvorivosti, *empatie* (pozri neskôr)...

Jestli má někdo teoretické vzdělání a neví, jak ho upotřebit, tak ho nemusí mít... (Jan Werich)

U: rečník – kazateľ

rečník – rozprávač – herec – klaun – srandista (Leviho termín, pozn. JH)

Premena *rečníka* na *kazateľa* je častý jav a zaváňa vstupom komplexu do komunikácie, do pedagogického prenosu; prirodzená autorita, ktorú požíva plynulo a zrozumiteľne rečníaci človek, sa mení na autoritu umelú, vynucovanú, a priori požadovanú... Najmä v pedagogickom kontakte nemá táto varianta učiteľskej roly šancu (pozri ďalej *krížové prenosy* podľa Berneho...) – zaváňa egocentrizmom, utajovaným komplexom menejcennosti... To mladí neodpúšťajú.

Empaticky vystupňovaná rečová komunikácia však môže prirodzene vyústiť do sugescie hereckými prostriedkami, klauniádou, vtipnosťou podania. Treba si však dať pozor, aby toto vystupňovanie vo „vonkajšom okruhu“ rolového poľa zostalo prirodzené...

Klauni nejsou, ale šašků – těch je... (Jan Werich)

U: hodnotiteľ – kritik – sudca

Vážne a nebezpečné stupňovanie roly – v oblasti umenia, kde nepracujeme s presnými, merateľnými kritériami, namiesto presného označovania (denotácie) uplatňujeme odhaľovanie a ukazovanie vzťahov (konotácie) – ani nie je možné robiť *sudcu*... Opäť je v tomto prípade zjavné, že ide o výron nevedomia, o komplex; tvrdo súdia zväčša zakomplexovaní jedinci, ktorí do svojich obetí projektujú vlastný *Tieň*... Aj *kritik* to už má spravidla ťažké; dobrí, objektívni a pritom citliví kritici sú veľmi vzácni...

Člověk má odvahu k ničení, k tvoření ještě dlouho ne. (Jan Werich)

U: kontrolór – dozorca

Důveruj, ale převej!, znie okrídlené príslovie; skrýva vážne poznanie – pedagogická rola v tomto výhonku rolového poľa musí vyvážiť a skombinovať dôveru a overovanie, kontrolu. Tu opäť prichádza k slovu schopnosť *empatie* (pozri neskôr), schopnosť rozoznať a analyzovať tzv. *promotívnu, hybnú komunikáciu*, čiže tie prvky konania druhého, ktorými nám skryto naznačuje, čo je pre neho dôležité, čo by chcel komunikáciou dosiahnuť... Inak komunikáciu svojou netaktnosťou vopred zničíme.

U: inštruktor – tréner – krotiteľ

Problém je podobný ako v predchádzajúcom prípade – vystupňovanie roly vo vonkajšom okruhu poľa svedčí o interferencii komplexu, zásah onej *čiastkovej osobnosti z nevedomia*, o ktorej hovorí Jung (pozri vyššie). Situácie, ktoré zdanlivo neumožňujú iný, než „krotiteľský“ prístup sú zväčša výsledkom dlhodobej, pozvoľna postupujúcej straty prirodzenej autority...

Nepřízpusobivého nemůžete ani ohnout ani narovnat, takovýho můžete jedině zlomit. (Jan Werich)

U: informátor – konzultant – expert

Partnerský, vyvážený vzťah učiteľa a žiaka (študenta) je možný zrejme len po polohu *konzultanta; expert* už nepočúva druhú stranu, ba naopak, spravidla je používaný ako ochrana pred situáciou, v ktorej by bolo treba komunikovať, argumentovať, kde sa buď súdi alebo sa sledujú motívy a ciele, ktoré majú zostať utajené (politické špekuláciu a manipulácie s verejnosťou, ap.).

U: poradca – dôverník

organizátor – vodca

Podstatné zůstává, že každý člověk má mít svou modlitbu, takový svůj Očenáš – ať v něm vyzývá materii, práci anebo Boha. Ale k něčemu se musí upnout, cítí to jako svůj záměr a cíl... (J. Werich)

Werichova myšlienka odhaľuje skrytý paradox situácie, v ktorej nielen jedinci, ale celé skupiny ľudí v spoločnosti, ba celé národy potrebujú vodcu, dôverníka, autoritu a kolektívne nevedomie sa nebezpečne projektuje do vhodnej osoby, ktorá sa následne stane nositeľom utajených nevedomých, zväčša ničivých síl (fašizmus, stalinizmus...). Škodí to aj v malom rozmere – najmä autoritárske vodcovstvo...

U: pestún – vychovávateľ

Tu by som Leviho poradie možno aj obrátil; vzťah závislosti (a tým aj stupeň učiteľovho narcizmu) je v pestúnstve väčší ako pri vychovávateľstve; pestovanie druhého znamená často jeho transformáciu na svoj obraz, manipulovanie do závislosti, umelé „šľachtenie“ podľa vlastných predstáv, kým vychovávateľstvo v optimálnom prípade znamená ucelený a systémový prístup, ktorý rešpektuje danosti toho druhého, vychovávaného...

Mícháme to s pivem a je to výborné. Portské se tak stává aperitivem na pivo a pivo aperitivem na portské. Dochází k takzvané vzájemné aperitivnosti a ta je velmi vzácná. Zvlášť v manželství.

(s trochou nadsádzky Jan Werich)

A my len dodajme: v pedagogike je to podobné... Aperitivnosť je vzácna.

Pramene:

Hatrik, Juraj: *Drahokam hudby I, texty k predmetu Hudobná výchova s didaktikou (nielen) pre študentov učiteľstva na 1. stupni základnej školy UKF, PdF 1997; H plus 2008)*

Levi, Vladimír: *Umění jednat s lidmi*

Werich, Jan: *Hefty, fóry, moudrosti*, vyd. Motýl, Bratislava 2005

Berne, Eric: *Jak si lidé hrají*, nakl. Svoboda, Praha 1970

Starý, Rudolf: *Potíže s hlubinnou psychologií*, vyd. Prostor, Praha 1990